

Kan regionalitet påvisas genom arkeologiskt fyndmaterial? Några metodiska och källkritiska närmanden.

Av Bertil Helgesson

Inledning

Den rumsliga spridningen av olika historiska variabler har varit en viktig faktor i diskussionen kring regionala variationer under järnålder och medeltid. Här har spridningskartor kommit att få en stor betydelse vid olika analyser. Ett område med likartade företeelser uppfattas ofta som en region. Denna uppsats är en problematisering av hur vi använder regionbegreppet inom arkeologin, och några förslag till hur vi skulle kunna använda det. Uppsatsen kommer att hämta sina exempel från järnålder och medeltid, företrädesvis inom gränserna för Sydsandinavien.

Begreppet region kommer från latinet och kan översättas med område, trakt, zon, eller särskilt område där förhållandena är likartade. Regioner diskuteras inom vitt skilda discipliner, t.ex. geografi, biologi, politik, arkeologi eller kulturhistoria. Man kan tala om fjällregion, sandslätt, EU-region, eller »A-keramikens« spridningsområde till skillnad från »B-keramikens«. Inom varje disciplin ritas man ständigt nya kartor, och nya gränser, för att åskådliggöra den ena eller den andra aspekten på landskap, samhällsstruktur och mänskligt beteende. Det är sällan som två av dessa gränser sammanfaller. Också själva begreppet region är problematiskt och det finns en rad alternativa benämningar i den arkeologiska och historiska litteraturen, exempelvis bygd, område, provins, territorium, stam, landskap, hövdingadöme, rike, social

enhet, m.fl. Vad dessa begrepp innefattar, och skillnader mellan dem, är inte alltid klart uttalat, och kommer inte att diskuteras vidare här. I fortsättningen kommer begreppet region att användas.

Hur uppfattar och framställer man då den regionala uppdelningen av Sydsandinavien under järnålder och medeltid? Är det ett mål i sig att påvisa en region eller är det ett medel för att kunna förstå människan och hennes strategier i landskapet? Klart är att detta skiljer sig mellan olika forskare. Ofta avgränsar man olika företeelser i de arkeologiska och arkivaliska materialen, och diskuterar dem i termer av ekonomiska, sociala, politiska och kulturella enheter. Detta är ofta en metodiskt svår väg där man översätter spridningskartor till samhällsstrukturer. Går då detta? Vad är det vi ser i materialet och vad skall vi använda regionaliteten till? Skall vi överhuvudtaget diskutera historien i termer av regionalitet? Är sökandet efter regionala variationer ett sätt att närma sig den historia vi vill rekonstruera eller är det en begränsning där vi låser in källmaterialet i onaturliga »boxar«? Det är egentligen vi själva som måste ta ställning till detta.

Många verkligheter – många närmanden

Arkeologiska och historiska källmaterial

I princip finns det två grundläggande tillvägagångssätt när man försöker beskriva den regionala karak-

tären av ett visst geografiskt område. Ett sätt är att utgå från historiskt kända områden. Om man exempelvis utgår från medeltidens Danmark bestod detta av olika områden som ofta används som utgångspunkter. Detta har sin historiska och nutida relevans, eftersom Jylland, Fyn, Själland, Öarna, Skåne, Blekinge, Halland och Bornholm är välkända både som begrepp och som väldefinierade geografiska områden (fig. 1). Dessutom är de flesta arkiv och sammanställningar av källmaterial topografiska, vilket gör det logiskt att utgå från dessa enheter. I många analyser kvarstår dessa områden som geografiska storheter och uppfattas ofta som avgränsade regioner. Ett annat grundläggande tillvägagångssätt är att söka likheter och skillnader i källmaterialet för att definiera regioner (fig. 1). Härmed håller man inte fast vid de historiskt kända landsdelarna, utan det är variationer i källmaterialet som styr var man sätter gränser mellan olika regioner. Därmed splittrar man upp de traditionella landsdelarna i nya geografiska enheter.

Ett annat grundläggande problem inom sydsandinavisk arkeologi och historia är att det finns en riksgrens i Öresund. Den nationella arkeologin har gjort att många analyser omfattar antingen Danmark eller Skånelandskapen. Det är en stor utmaning att, i framtiden, analysera det gammeldanska området som den enhet den en gång var.

Arkeologiska och historiska källmaterial – att analysera historiskt kända enheter

I sitt arbete om vapenfynden från Sveriges fastland från äldre järnålder utgår Påvel Nicklasson från den landskapsvisa fördelningen. I den analys han genomför med vapengravarna som bas påvisas regionala variationer som, till stor del, sammanfaller med landskapen. Nicklasson framhåller problemet med att

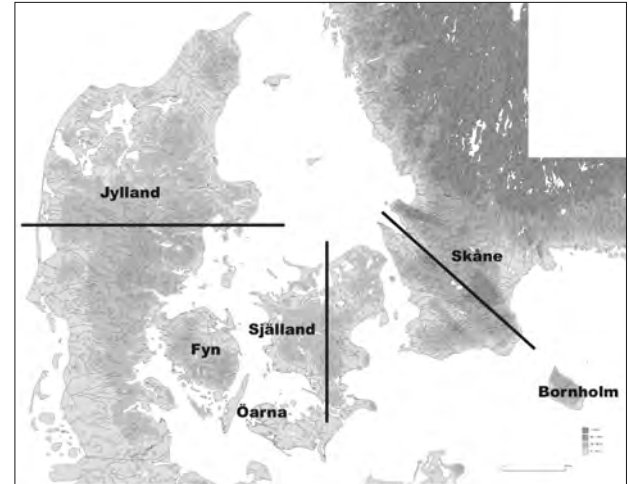

Fig. 1. Sydsandinavien. Historiskt kända enheter och hypotetisk uppdelning vid mitten av järnåldern (Ringtved 1988; Fabech 1993; Fabech & Ringtved 1995).

överföra de regionala skillnaderna i termer av etnicitet eller sociala variationer. För att komma närmare dessa frågeställningar måste man, menar Nicklasson, dra in andra föremålskategorier och fornlämningstyper i diskussionen.¹

Ulla Lund Hansen utgår i sin studie över romersk import i Norden från historiskt kända landsdelar. I analysen jämförs de olika delarna med varandra, och kronologiska och geografiska skiftningar tolkas i termer av kontaktmönster och varuutbyte mellan romarriket och det fria Germanien. Den dominans som Lund Hansen tillskriver Stevns med Himlingøje bygger företrädesvis på tolkningar av importens betydelse och troligen skulle tolkningarna nyanseras om andra källgrupper i högre grad tagits med i analysen.²

Cecilia von Heijne baserar sina undersökningar av de vikingatida och tidigmedeltida myntfynden från

Danmark, Skåne, Blekinge och Halland på den uppdelning som finns i historiskt kända enheter. Lite märkligt är att Jylland delas upp i tre regioner med motiveringen att här finns vissa variationer i myntfördelningen, medan Skåne behandlas som en enhet. Från Skåne kommer fler myntfynd än från Jylland, och regionala och kronologiska variationer har klart kunnat påvisas.³ von Heijne menar att Skåne, Själland, Fyn och Jylland är ett centralområde för myntfynd inom undersökningsområdet. Det kan vara problematiskt att uppfatta detta som ett centralområde då vissa amt och härader helt, eller nästa helt, saknar myntfynd. von Heijne visar vidare på de regionala skillnader som kan utläsas ur myntfynden och hur dessa skiftar under perioden 800-1130.⁴

I en studie av vikingatida keramik från Danmark kan Hans Jørgen Madsen visa på olika traditioner. Medan Jylland och de östdanska öarna kan ses som keramiska huvudområden kan Sydjylland och den fynska ögruppen uppfattas som områden med blandade traditioner. Studien tar inte upp de gammaldanska områdena i Sydsverige men Madsen menar att materialet från dessa följer samma utveckling som kan följas på de östdanska öarna under 900-1000-talen. Här finns således ett område centralt i Danmark där man har blandning av olika traditioner och var gränsen mellan keramikregionerna löper är därmed inte klart uttalat. Blandningen av traditioner kan vara problematisk att tolka, men kanske är det just denna typ av blandning som skall karaktärisera en region.⁵

En regional skillnad mellan östra och västra Danmark är den fördelning i land och sysslor, respektive härader och amt som kan beläggas från medeltid och framåt. Anders Andréén har kunnat visa att den kungliga maktstrukturen sett olika ut i Jylland och på Fyn, på Själland och i Skånelandskapen under tidig

medeltid.⁶ Denna uppdelning är förstås viktig för att kunna förstå det medeltida Danmark. Den är också viktig för att förstå järnålderns Sydsandinavien, då historiskt kända enheter kan ha sin grund i förhistoriska folkland o.l.

Arkeologiska och historiska källmaterial – att bryta upp historiskt kända enheter

Tre studier är viktiga där det framhålls att järnålderns kulturgränser och senare tiders politiska gränser *inte* behöver överensstämma (fig. 1). I en studie visar Jytte Ringtved hur Jylland under sen romersk järnålder kan delas upp i en nordlig och en mellersta-sydlig del. Utgångspunkten för Ringtveds studie är karaktären och sammansättningen på gravmaterial.⁷ I en annan studie av Charlotte Fabech och Jytte Ringtved definieras en kulturgräns som delar Själland i en östlig och en västlig del. Som grund för denna studie används naturgeografiska förhållanden, ortnamn, guldfynd från äldre germansk järnålder och vikingatid, och runstenar.⁸ I den tredje studien delar Charlotte Fabech upp Skåne i en nordöstlig och sydvästlig del. Utgångspunkten för Fabechs resonemang är en lång rad källor, exempelvis naturgeografiska förhållanden, ortnamn, arkeologiska fynd, kyrkor och den historiska bebyggelsstrukturen.⁹ Sedermera har Jytte Ringtved gjort en sammanställning av ovanstående iakttagelser inklusive en rad andra källor och utarbetat ett förslag till hur den socio-politiska kartan kan ha sett i Sydsandinavien vid mitten av järnåldern. Här faller nordöstra Skåne och Bornholm vid sidan om de fyra danska områden som föreslås, samtidigt som norra Jylland kopplas samman med Sveriges västkust och Östfold i Norge. Det är tydligt att vatten förenar dessa järnåldersregioner till skillnad mot fallet i historisk tid då vatten ofta kom att utgöra gränser.¹⁰

En indelning av sydöstra Skandinavien (Skåne, Blekinge, Halland, Öland, södra Småland och Bornholm) under vikingatiden gör Svanberg med utgångspunkt från gravmaterial. Genom att analysera olika gravtraditioner och deras geografiska spridning visar Svanberg på olika områden med olika rituella system. Svanberg tar upp 10 geografiska områden men beskriver dem inte i termer som regioner, etniska grupper eller samhällen, utan menar att särdragen snarare visar på gravtraditioner eller gemenskaper för olika områden. Dessutom får dessa gemenskaper endast ses som *en* sida av vikingatiden. Andra företeelser med annan spridning visar på andra sidor av det vikingatida samhället.¹¹

I flera arbeten tudelar man Skåne med utgångspunkt från historiska gränser och häradsnamn.¹² Man talar om ett »egentligt Skåne« eller ett »Ur-Skåne« i sydvästra och södra Skåne där häradsnamnen är primärt omnämnda som härader. I kontrast till detta är häradsnamnen i norra och nordöstra Skåne sekundära och går tillbaka på äldre beteckningar på folkland o.l. Tolkningen att det skulle finnas ett område som ursprungligen var det som betecknades som Skåne är förstås förknippad med stora källkritiska problem.

De fasta forn- och kulturlämningarna

En stor sammanställning av arkeologiskt material från Sverige är alla de forn- och kulturlämningar som finns registrerade i fornminnesregistret och som finns tillgängliga i digital form genom Riksantikvarieämbetets informationssystem FMIS. Detta material används sällan av arkeologer och historiker vid analyser, i motsats till vad fallet är med många andra typer av arkeologiska och historiska källmaterial. Vanligen används detta material som underlag vid samhällsplanering och vid länsstyrelsernas tillståndsgivning. Varför det

är på detta viset kan förstås diskuteras men det inventerade materialets karaktär av massmaterial kombinerat med dateringssvårigheter kanske avskräcker många forskare. Idag finns det goda möjligheter att tillgodogöra sig detta material och göra storskaliga analyser då det till största delen är digitaliserat.

En översiktlig genomgång av bautastensgravfälten från Skåne visar att dessa är en företeelse som förekommer i de centrala, östra och nordöstra delarna av landskapet.¹³ Det är därmed en tradition med regionala förtecken. Dateringen av gravfälten är huvudsakligen yngre germansk järnålder och vikingatid.

En fornlämningstyp som i hög grad kan förknippas med Sydsvenska höglandet är odlingslämningar i form av röjningsröseområden av s.k. hackerörstyp.¹⁴ Majoriteten av dessa har registrerats i skogsklädda områden ovanför högsta kustlinjen. Generellt dateras områdena till yngre bronsålder och/eller äldre järnålder, men det finns avvikelser. Detta styrks både av arkeologiska undersökningar och områdenas geografiska samband med förhistoriska gravanläggningar. Spridningen av hackerörsområdena är till ett stort område som omfattar norra och mellersta Skåne, Småland, östra Halland, södra Västergötland, södra Östergötland och Blekinge. Som en motsvarighet till hackerörsområdena i höglänta skogsbygder skall kanske områden med celtic fields i låglänta jordbruksområden uppfattas, av vilka det finns rester kvar bl.a. Kungsmarken i Skåne och på Själland.¹⁵ Celtic fields är ej så vanligt förekommande som hackerörsområden i Sydsandinavien och detta har säkert sin grund i att de påträffas inom områden där odling varit mera intensiv under senare tid. Dateringar visar att de två typerna av odlingssystem, till stor del, varit i bruk samtidigt. Det finns därmed en klar regional uppdelning av odlingssystem i Sydsandinavien, säkert beroende

på naturgeografiska förutsättningar, odlingsteknisk nivå och mänskliga strategier.

Bygd, by (landsby) och gård

En klassisk uppdelning av Skåne gjordes av Åke Campbell i olika bygder och visar situationen i början av 1700-talet. På grundval av odlingssystem, marktyper, hägnadstyper, byggnadstyper, m.m. delade han in Skåne i slättbygder, ris- och mellanbygder, och skogsbygder.¹⁶ Denna uppdelning används ofta för att ge en karakteristik av det skånska landskapet, och som en utgångspunkt för retrogressiva analyser. Samtidigt är Campbells uppdelning ytterst generell. Karaktären på landskap och bebyggelse kunde variera i långt högre grad inom geografiskt begränsade områden i gammal tid än vad Campbell framhöll. Ett slående exempel är att Campbell räknar Kristianstadsslätten med sina stora slättbyar till risbygden.

En annan indelning gjordes av Sven Dahl och citeras ofta av historiker och kulturgeografer. Uppdelningen bygger på material från 1600-talet. Medan byn (*landsbyn*) är den vanliga bebyggelseenheten inom Skånes slättbygder, karaktäriseras det norra och inre av Skåne av ensamgårdar eller dubbelgårdar.¹⁷ Uppdelningen är slående på många håll men inte konsekvent. Det finns många områden där de båda bebyggelseformerna är belägna invid varandra inom geografiskt begränsade områden. Ofta menar man att uppdelningen i byar (*landsbyer*) och ensamgårdar speglar strukturer av medeltida, och kanske ännu äldre, ursprung. Denna regionala bebyggelseuppdelning är inte bara strukturell och brukningsrelaterad, utan också i hög grad social. Ibland framförs att byns (*landsbyns*) bönder var låsta av regler som styrdes av bygemenskapen, medan bonden på en ensamgård hade större frihet och mobilitet. Samtidigt kunde den

sociala tryggheten vara betydligt sämre i områden med ensamgårdar. Detta är en generell uppfattning av de sociala förhållandena på den skånska landsbygden före skiftena, och verkligheten var säkerligen betydligt mera komplicerad.

Från en kärna och utåt

De exempel som redovisats ovan bygger på likartat källmaterial som är knutet till vissa geografiska områden, vilka de kan binda samman till enheter. Det finns dock andra sätt att påvisa regionalitet. Vissa forskare utgår från de centrala platser och områden som diskuterats livligt inom järnåldersforskningen på senare år. Till dessa centrala platser definierar man ett omland som många gånger benämnes för region.¹⁸ De centrala platserna särskiljer sig vanligen från andra platser i omlandet genom ett mera varierat och rikare fyndmaterial. Dick Harrison menar att en centralort kan vara »en plats där en eller flera sociala funktioner har koncentrerats på ett sådant sätt att platsen ifråga har kommit att bli regionens dominerande rum«. ¹⁹ Därmed blir det ofta naturgeografi och avstånd som avgränsar dessa regioner, eller uppgifter i de arkivaliska materialen. Gränserna eller ibland gränsområdena mellan olika regioner blir ofta obygdar, historiska gränser, kustlinjer och öppet vatten. Ofta kan arkeologiskt och historiskt källmaterial vara snarlikt från två eller flera angränsande regioner. Kärnan, den centrala platsen, uppfattas ofta som autonom och blir därmed den faktor utifrån vilken man definierar området som en enhet. Dessa, ofta svårdefinierade, regioner uppfattas sedan som byggstenar när man försöker att rekonstruera större sociala enheter. Här möter oss alltså en situation där regionaliteten kan delas upp på olika nivåer beroende på vilka utgångspunkter man väljer. Här möter oss också en situa-

tion där regionen, många gånger, blir en hypotetisk skapelse. Än idag finns det en brist på grundläggande regionala studier där man analyserar källmaterial och landskap från ett tvärvetenskapligt helhetsperspektiv, vilket skulle vara nödvändigt.

Nätverk som regioner

Eftersom en region kan definieras utifrån något i källmaterialet som knyter samman ett antal platser till en enhet borde också nätverk kunna räknas som regioner. Väljer man 12 välkända platser från järnåldern i Sydsandinavien (Ribe, Hedeby, Jelling, Gudme/Lundeborg, Tissø, Lejre, Strøby, Uppåkra, Vä, Järrestad, Åhus och Sorte Muld) (fig. 2)²⁰ kan man argumentera för att det finns stora likheter som binder dem samman. Speciella funktioner var knutna till dem som det kommer till uttryck i de särartade arkeologiska materialen. De kan också uppfattas som »dominerande rum« i likhet med Harrisons definition ovan och på platserna finns vanligen speciell bebyggelse.

Ser man till skillnader är dessa också uppenbara. Ingen av platserna har samma kronologiska varaktighet och de fyndmaterial som normalt brukar påträffas på centrala platser är inte representerade på alla platserna. Exempelvis har det inte påträffats några solidi i Uppåkra. Det är uppenbart att varje plats är unik. Är detta platser som är autonoma men som ingår i överregionala nätverk tillsammans med snarlika platser i Sydsandinavien? Är de allierade eller fiender? Är det alternativt platser som ingår i en stor sydsandinavisk region och skillnader har att göra med anpassningar till den ekonomiska och politiska verkligheten under olika perioder?

Ett annat nätverk kan Åhus, Ribe och Hedeby ha ingått i som platser som knyts samman av handel och hantverk inom en stor nord- och östersjöregion. Här

vet vi från historiska källor att det fanns olika sociala och politiska enheter inom detta område. Samtidigt är en plats som Åhus mera lik Ribe än en av järnåldersbyarna i omlandet.²¹

Den grundläggande frågan

Genomgången ovan visar att det finns många sätt att påvisa regioner eller uttryck i källmaterialen med regionala förtecken. Det är också tydligt att uppfattningen av regionernas storlek kan variera högst påtagligt.

Problematiskt kan det bli när man definierar en region utifrån en kategori av källmaterial, men finner att andra typer av källmaterial har en helt annan spridning. Det vanliga är kanske då att man analyserar likheterna och därmed definierar regionen. Vi måste dock vara medvetna om att olikheterna också är naturliga och speglar att samhällena inte var några

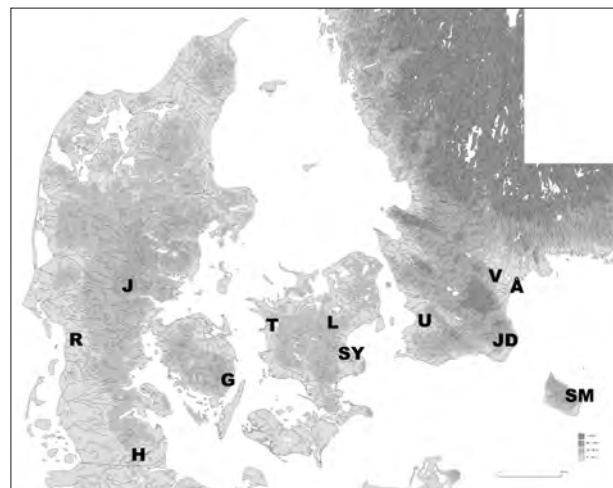

Fig. 2. Är varje plats autonom eller ingår de i olika sociala enheter? R-Ribe, J-Jelling, H-Hedeby, G-Gudme, T-Tissø, L-Lejre, SY-Strøby, U-Uppåkra, V-Vä, Å-Åhus, JD-Järrestad, SM-Sorte Muld.

homogena skapelser. En mångfald av kulturella yttningar kunde samsas inom relativt begränsade områden. Problematiskt blir det också när man försöker att överföra regionala strukturer i källmaterialen till samhällsstrukturer. Här kan man knyta an till den ursprungliga frågan. Kan regionalitet påvisas genom arkeologiskt fyndmaterial? Svaret måste både bli *Ja* eller *Nej, inte enbart*. Allt beror på vilka frågeställningar och förutsättningar man har.

Ja

Ett jakande svar på ovanstående fråga behöver inte vara problematiskt. Det finns en tradition bland arkeologer att använda sig av utbredningskartor där kategorier av fynd eller lämningstyper redovisas. Ofta kan man påvisa uttryck i de arkeologiska eller arkivaliska materialen som samlar sig till vissa områden. Så länge frågeställningar och tolkningar av dessa spridningsbilder är anpassade till den potential som finns i källmaterialet är det tämligen oproblemiskt. En spridning av en speciell typ av keramik till ett visst område kan problematiseras i termer av hantverkstraditioner, och kontaktmönster mellan olika enheter. Problem uppstår om man försöker att överföra spridningsmönster av bara en kategori av källmaterial till komplexa problemställningar om politiska och sociala system.

Nej, inte enbart

Kan man då finna arbetssätt som omfattar många källkategorier som kan ge en bred syn på samhällssystem, människors strategier och anpassningar, och landskapets och samhällets utveckling? Ett antal variabler är viktiga och skall beröras kort nedan. Genomgången skall ses som förslag på hur man kan arbeta med denna typ av frågor och skall avslutas med en applicering på ett historiskt skeende.

Utgångspunkter för en bred analys

En grundläggande variabel är förstås *källmaterialet*, dvs. hur gravmonument, bebyggelse lämningar, fynd, skriftliga belägg, etc., och kombinationer av desamma, skall tolkas. Det finns redan en rad tolkningar i litteraturen, och forskarens roll blir ofta att sluta sig till en speciell tolkning eller att arbeta fram alternativa tolkningar. Som ovan nämnts är det ofta en eller få kategorier av källmaterial som ligger till grund för analyser. Detta är en enkel väg att gå och tolkningar av materialet blir naturligt begränsade. Försöker man istället att sammanställa allt relevant material för att söka en mera nyanserad tolkningsram hamnar man i ett annat dilemma. Problemet ligger i våra egna rutiner när det gäller att strukturera källmaterial och kan sammanfattas i en kort mening. »Vi vet inte vad vi vet«. I otaliga arkeologiska och historiska arbeten, liksom i arkiv och register finns det en stor mängd kataloger och sammanställningar av källmaterial. Även om man försöker att samla allt detta material finns det alltid arkiv, kataloger eller sammanställningar som man inte känner till eller har svårt att tillgodogöra sig. Vi är ofta specialiserade till vissa vetenskapliga discipliner, och kan närma oss andra discipliner närmast på amatörbasis. Författarens åsikt är att man bör försöka sammanställa så många relevanta källkategorier som möjligt i synnerhet om man skall problematisera och diskutera regioner i termer av samhällsstrukturer, historiska processer, mänskliga strategier och kulturlandskapets utveckling. Detta är inte alltid helt enkelt, men att diskutera med andra forskare, anordna seminarier och skapa nätverk, kan vara en fruktbar väg att tillgodogöra sig svårtillgängliga källmaterial.

En viktig aspekt är också att diskutera frånvaron av kategorier av källmaterial från det område man stu-

derar. I synnerhet är detta viktigt om vissa typer av källmaterial finns från angränsande områden.

En annan variabel är uppfattningen av *samhällsstruktur* och *historisk situation* som kan sammanknipas med den region och/eller den tid man analyserar. När det gäller samhällets struktur finns det en uppsjö av modeller om hur det kunde vara organiserat under järnålder och medeltid. I detta modellbyggande är förstås uppfattningen av regionerna viktig. En grundläggande ingång måste vara att alltid vara öppen för flera modeller och inte låsa sig till en. Vi måste också hålla i minne att samhällsstrukturer inte är något statistiskt utan kan variera över tid. När det gäller historiska situationer har dessa relevans först när de skriftliga källorna ger oss någotsånär tillförlitliga uppgifter.

En tredje variabel kan sammanfattas som *samhällsnivåer*. Kan vi bestämma vilka grupperingar eller samhällsnivåer som avspeglas i ett källmaterial? Är det kungar, hövdingar, präster, hantverkare eller bönder? Visar en spridning på en homogen grupp eller är det flera grupper som kan avspeglas i källmaterialet? Vad betyder kontexten? Detta leder osökt in på frågor om innanförskap och utanförskap, etniska och kulturella grupper, mm., som kanske avspeglar sig i ett motsägelsefullt och heterogent material.

En annan variabel kan sammanfattas som *naturgeografi*. Vilka förutsättningar finns det i landskapet som möjliggör försörjning och kontakter resp. var finns begränsningar som försvårar desamma? Kan detta hjälpa till att avgränsa regioner. Här är topografi och avstånd två grundläggande faktorer. Naturgeografin har gjort att vi har små, välavgränsade bygder, ådalar, högplatåer och stora sammanhängande områden, oftast slätter.

Ett viktigt närmande när man arbetar med regioner kan vara att titta på *periferin* av ett spridningsområde, där en företeelse inte längre kan följas. Hur ser öv-

rigt källmaterial ut inom dessa områden? I vissa fall, exempelvis under äldre järnålder i Skåne, är periferin ganska lätt att påvisa. Här börjar periferin där gravanläggningar och områden med fossil åkermark upphör. Ofta finns det källmaterial från få arkeologiska och historiska perioder representerade inom dessa perifera områden, vilket kan underlätta tolkningen av områdenas historiska utveckling. Vi får därmed ett omvänt perspektiv där vi ser bygderna utifrån och inåt, från periferin, och inte tvärtom som är det vanliga.

När man arbetar med spridningsbilder över olika kategorier av källmaterial finner man ofta *anomalier* som faller vid sidan om. I många analyser försöker man att förklara bort dessa eller helt enkelt utesluta dem. Istället bör man göra tvärtom och diskutera anomalier, men med inomkulturella glasögon. Man måste se dem som delar av samhällslivet och kanske får man en ny och nyanserad tolkning av de problemställningar man analyserar.

En sista variabel att arbeta med är *tidsdjupet*. Vad är det för tidsavsnitt som man analyserar? Ibland måste man titta både på perioden innan och perioden efter den man studerar för att kunna få grepp om ett visst skeende. Ofta är det långa tidsdjupet nödvändigt för att åskådliggöra vissa strukturer.

Ett exempel

I det följande skall dessa variabler utvecklas genom att försöka applicera dem på ett källmaterial (fig. 3). Som problemområde har jag valt Skåne för ca 1000 år sedan. Traditionellt menar man att detta är tiden när Skåne integrerades med Danmark och att detta skedde under Harald Blåtand. Den klassiska stereotypen av riksenandet är en tämligen okritisk acceptans av kung Haralds PR-trick på den stora runstenen vid Jelling kyrka, dvs. »vandt sig hele Danmark«. Vann

han sig verkligen hela Danmark eller kan en kritisk granskning av förloppet med utgångspunkt av regionalt betingat källmaterial nyansera denna bild? Strax efter, under tidig medeltid, har vi skriftliga belägg för de skånska häraderna som de första påtagliga regionerna, och dessa möter oss sedermera på kartor från 1600-talet.

Vi utgår från de sju variabler som beskrivits ovan.

Källmaterialet. Slaviskt silver, mynt slagna för Ethelred II av England och runstenar av »efter Jelling«-typ. Förekomsten av Ethelred-mynt och runstenar har översiktligt genomgåts för angränsande områden.

Samhällsstruktur och historisk situation. Den allmänna åsikten är att detta är tiden när Danmark övergår från att vara ett hedniskt ättensamhälle till ett kristet kungadöme. Det finns många åsikter kring just denna tid som inte ryms att diskutera vidare här.

Samhällsnivåer. Det är tydligt att det rör sig om flera samhällsnivåer, exempelvis kungen och, thegnar och drängar som nämns på runstenarna.

Naturgeografi. Det mesta av källmaterialet samlar sig till slättbygder och ådalar i södra och sydvästra Skåne. Detta är områden som idag är odlingsbygder inom låglänta delar av landskapet. De fyndtomma områdena är mestadels skogsklädda och det finns en källkritisk aspekt på detta. Troligen finns det fynd som inte påträffats i skogstrakterna i högre grad än i slättbygderna.

Periferin. I detta fall är preferin tydlig, men samma källkritiska problem gäller som nämndes under naturgeografi.

Anomalier. Två anomalier tas upp i sammanhanget: Uppåkra/Lund och Mölleholmen.

Tidsdjupet. För att kunna sätta in analysen i ett större sammanhang kommer källmaterial från ett längre tidsavsnitt att tas upp. Det rör sig om runstenar,

krigargravar och ringvallsborgar från 900-talet, och skattfynd nedlagda mer än 50 år efter den period som diskuteras.

Jelling-dynastin

De uttryck i källmaterialet som anses påvisa det danska riket under sent 900-tal är bl.a. ryttargravar, trelleborgar och runstenar av »Jelling«-typ.²² Runstenar av »Jelling«-typ och ryttargravar är fenomen som främst koncentrerar sig till Jylland, men det finns också spridda förekomster inom andra delar av Danmark och kring Hedeby. För Skånes del finns det bara en runsten av »Jelling«-typ på sydkusten.²³ Ryttargravar existerar ej. Ett annat fenomen är de stora ringvallsborgar som ibland går under det samlande namnet trelleborgar. För dessa har påpekats skillnader mellan en västlig (Aggersborg, Fyrkat, Nonnebacken) och en östlig (Trelleborg på Själland, Trelleborg i Skåne, Borgeby) grupp. Borgarna i den västliga gruppen är uppförda under en kort period under 900-talet sista fjärdedel och efter en strikt geometrisk grundplan.²⁴ De östliga borgarna är uppförda i flera faser, och är ålderdomliga i sina äldsta delar gentemot de västliga. Alla borgarna har, för dess senare skeden, förknippats med det framväxande danska riket under sent 900-tal. De tidigare skedena, däremot, är ej säkert tidsställda.²⁵ Den senare fasen av Trelleborg på Själland är uppförd 980/981 och ansluter väl till Aggersborg och Fyrkat. De skånska borgarnas senare faser, däremot, visar på avvikelser gentemot de danska.²⁶ Här är dateringarna ett problem. Så länge de skånska borgarnas senare faser inte har daterats får deras knytning till den danska riksbildningen anses som hypotetisk. Slutledningarna av detta är flera. Trelleborgar, ryttargravar och runstenar kan förknippas med Jelling-dynastin, Gorm och Harald Blåtand, och bör ses som vittnes-

börd om en utveckling som främst berör Jylland. Det finns däremot inte mycket i källmaterialet som påvisar att Harald Blåtand och Jellingdynastin någonsin fick kontroll över Skåne. Det är också viktigt att se på material som är äldre än den tid man undersöker och att frånvaron av material är en del av tolkningen.

Slaviskt silver

Kontakter över Östersjön mellan danska och slaviska områden har säkerligen varit vanliga, och vi vet från källorna att Harald Blåtand gifte sig med en dotter till en prins av de västslaviska abodriterna. Haralds son, Sven Tveskägg, gifte sig i sin tur med en polsk prinsessa.²⁷ Dessa bröllop måste ha gynnat kontakterna över Östersjön och har säkert varit politiska, med tanke på de konflikter som fanns mellan daner och tyskar.²⁸ Samtidigt har säkert denna typ av kontakter upprätthållits av andra än kungafamiljen och dessa kontakter kan ha pågått under långa tider. Kanske kan detta ses i förekomsten av slaviskt silver i många av de större skattfynden. Från Skåne finns 12 skattfynd med slaviskt silver som har en förhållandevis jämn spridning till de södra och sydvästra delarna av landskapet (fig. 3). Fynden har tpq. mellan 983-1047, dvs. till långt efter Svens död. Den jämna spridningen talar för att det var många i Skåne som upprätthöll kontakter med slaviska områden, eller rent av att människor från slaviskt område kom att verka i Skåne. Denna »slavinisering«, av Skandinavien har påtalats av Mats Roslund och blir tydlig i tillvekningen av keramik.²⁹ Intressant i detta sammanhang är Mölleholmen (fig.3) i södra Skåne som är en slavisk boplats med datering till 1000-tal.³⁰ Här framträder således ett område (en region) i Skåne där kontakterna över Östersjön bör ha ingått i tidens politiska och sociala liv, och säkerligen har slaver verkat i Skåne och vice

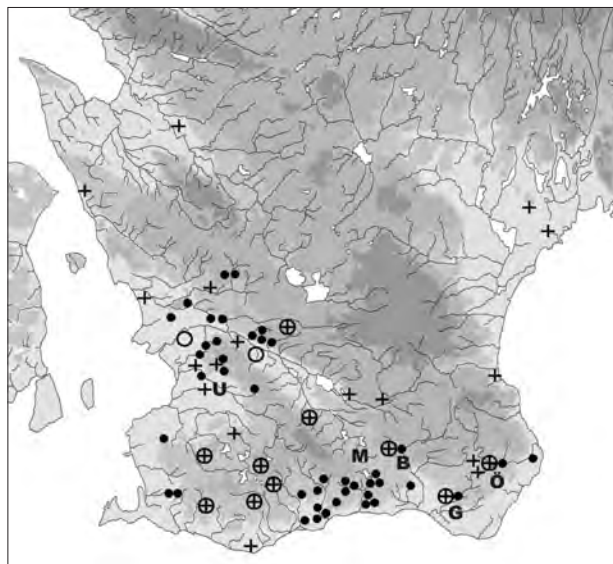

Fig. 3. Ethebred-mynt-kryss. Slaviskt silver-cirkel. Runsten av »efter-Jelling«-typ-punkt, U-Uppåkra, M-Mölleholmen, B-Baldringetorp, G-Glemminge, Ö-Östra Herrestad.

versa. Tydligt är att skattfynden finns inom de områden som ligger närmast de slaviska områdena, medan slaviskt silver saknas i övriga Skåne. Mölleholmen kan uppfattas som en anomali, men sett i ljuset av keramik och silver förefaller den helt naturlig.

Upproret

Källorna berättar om en strid mellan Harald Blåtand och Sven Tveskägg, vilket fick till följd att Sven gjorde uppror och fördrev sin far ur landet 985.³¹ Harald dog året därpå i Jumne (Wollin). Att göra uppror mot kungen betyder att man måste söka stöd hos olika stormän och rekrytera soldater inom olika regioner, både inom och utanför riket. Svens uppror lyckas och han blir ensam kung i landet. Gorm och senare Ha-

rald byggde upp sin maktbas kring Jelling, men platsen tycks endast fungera som Jelling-dynastins säte under en förhållandevis kort period. Det är ologiskt att Sven bygger sin maktbas i närheten av det maktområde där hans far (och fiende) var som starkast.

Runstenar av »efter Jelling«-typ (fig. 3) är historiskt knutna till Sven Tveskägg och anses resta av och för människor som stod kungen nära, eventuellt medlemmar ur hans hird.³² »Efter Jelling«-stenarna är koncentrerade kring Ystad och Uppåkra/Lund i Skåne, och kring Århus, och mellan Viborg och Randers i Jylland.³³ Enstaka stenar finns också på andra håll. Det är troligt att Sven sökte stöd för sitt uppror mot fadern inom just dessa områden, och ett stöd för denna tolkning är en förskjutning av makten österut inom det danska riket under tidig medeltid. Detta visar bl.a. den ställning som Lund och Roskilde kom att få. En tolkning av detta är att det i Skåne och Jylland fanns regioner som stod under starkt inflytande av Sven Tveskägg och hans krigsorganisation. Tolkningen att Sven bygger sin maktbas inom dessa områden gör den traditionella bilden av det danska riksenandet som en process från väster mot öster betydligt mera komplicerad. »Efter Jelling«-stenarna visar inte på nya områden som inlemmades med riket kring Jelling, utan snarare var upproret mot Jelling organiserades.

Krigståg över Nordsjön

Perioden 991-1013 var en tid av attacker mot England från danska och norska vikingar.³⁴ Åtminstone från 994 var Sven Tveskägg delaktig i dessa vikingatåg, vilket ledde till att han erövrade England 1013. Under mellantiden köpte sig den engelske kungen Ethelred II fri genom att betala ut stora summor till vikingarna, i form av s.k. danagäld. En hypotes är att

mynt slagna för Ethelred II ursprungligen kommer från danagälder och spridningen av dessa kan visa var krigare rekryterades till attackerna på England (fig. 3). De myntfynd från Skåne som innehåller Ethelred-mynt har tpq mellan 983-1068. Skattfynd med Ethelred-mynt hamnar därmed i jorden mer än 50 år efter Englands-tågen och detta kan man ställa sig källkritisk till. Samtidigt har vissa ädelmetallfynd en myntsammansättning där äldsta mynt är mer än 200 år äldre än tpq.³⁵ Därmed kan mynt ha tillförts ett ädelmetallfynd vid flera tillfällen, och skatter kan ha gått i arv innan de slutligen grävdes ner. De flesta Ethelred-mynten från det gammeldanska området är funna i Skåne vilket styrker det ovan antagna att Sven Tveskägg hade goda militära förbindelser i denna landsdel.

Tolkning med regionala förtecken

En titt på fig. 3 visar att de tre källkategorierna slaviskt silver, runstenar av »efter Jelling«-typ och Ethelred-mynt har olika spridning i Skåne. Tolkningen av detta kan skissas brett. I sydöstra Skåne finns tre platser, Glemminge, Baldringe och Östra Herrestad (fig. 3), med alla tre källkategorierna. Runstenarna är desutom resta för »thegnar« som anses vara välättade stormän av hög börd. Förmodligen fanns det inflytelserika grupper i denna del av Skåne innan 900-talet till vilka dessa stormän kunde räkna sina anor.³⁶ Stormännen under 900-talet var tillräckligt inflytelserika för att etablera kontakter med de slaviska områdena och de bistod kung Sven under anfällen på England, där de bl.a. fick del av danagälden. De ernådde höga positioner (»thegnar«) och kan ha tagit aktiv del i de processer som ledde till att Skåne blev en del av det danska riket. Slutligen reste de runstenar för att markera den position de ernått under kanske två generationer.

Koncentrationen av »efter Jelling«-stenar vid skånska sydkusten (fig.3) berättar förmodligen en annan historia. Här finns inte samma kontinuitet tillbaka i tiden som inom områdena österut, och västerut.³⁷ Här finns ej heller några fynd av slaviskt silver eller Ethelred-mynt. Området var närmast en gränsbygd, möjligen med en lös social struktur. Koncentrationen med runstenar bör därför förknippas med en speciell historisk situation. Fem stenar är resta för »drängar«, troligen välättade yngre män med nära knytning till en krigarorganisation. Var detta krigare i kung Svens hird som gavs land för sina militära tjänster, både vid maktövertagandet och under Englandstågen? Intressant är att runstenarna koncentrerar sig till Ljunits och Herrestads härader, och kanske är runstensresandet embryot till uppkomsten av dessa två härader. Skulle hirdmännen framgent också organisera sig i militära enheter? Detta kan vara *en* handfast förklaring till den omdiskuterade uppkomsten av härader.³⁸

Flera silverfynd från sydvästra Skåne innehåller slaviskt silver och Ethelred-mynt (fig.3), eller bara Ethelred-mynt. På ingen av dessa platser restes »efter Jelling«-stenar. Här finns således människor som hade förbindelser med slaviska områden och också var delaktiga i Englandstågen. De fick del av danagälden men här fanns förmodligen ett annat förhållande till kungen än längre åt öster. Sydvästra Skåne kan sedan gammalt ingått i ett större område, där Uppåkra och dess härskare kan ha spelat en framträdande roll, såväl administrativt som politiskt. Det är kanske detta nätverk som hjälper Sven Tveskägg att störta sin far från tronen, och här ligger en stor del av den bas som sedermera Lund byggs upp kring. Behovet för vasaller kan här, nära de centrala platserna, ha varit mindre uttalat.

Slaviskt silver, runstenar av »efter Jelling«-typ och Ethelred-mynt finns också från andra delar av Skåne (fig. 3). Ethelred-mynt har den största spridningen och finns från flera delar av landskapet. Detta kan betyda att krigare till Englandstågen rekryterades från stora delar av Skåne, utan att för den skull tillhöra hirden. Slaviskt silver är endast påträffat i södra och sydvästra Skåne, dvs. de delar som ligger närmast de slaviska områdena. Alla tre kategorierna av källmaterial är påträffade i en markant koncentration runt Uppåkra/Lund (fig. 3), men inte i samma tydliga mönster som i södra Skåne. I södra Skåne var makten lokalt i händerna på »thegnar«, »drängar« och andra stormän under den tidiga danska perioden. Området runt Uppåkra/Lund var förmodligen mera direktstyrt av regionala kungar/stormän i Uppåkra och sedermera av de danska kungarna. Tydligt var de som hade slaviska kontakter, de som var med på Englandstågen och de som reste »efter Jelling«-stenar olika sociala grupper inom detta område. Detta står i kontrast till förhållandena i södra Skåne. Halva Skåne kan ses som en periferi i denna studie och de källkritiska aspekterna har påtalats ovan. Spridningen av silverfynd är den minimala, medan spridningen av runstenar troligen är representativ. Denna breda genomgång indikerar att olika regioner i Skåne (och inom det gammeldanska området) kan ha spelat olika roller för samhällets utveckling vid övergången mellan järnålder och medeltid.

Regioner eller något annat?

I denna uppsats har tre typer av källmaterial, slaviskt silver, runstenar av »efter Jelling«-typ och Ethelred-mynt, diskuterats. En rad andra källor, både arkeologiska och historiska har också funnits med i diskussionen. En rad regionala mönster har kunnat påvisats

vilka givits tolkningar inom både arkeologiska och historiska ramar. I detta perspektiv kan regionalitet (eller vad man vill kalla det) påvisas med hjälp av arkeologiskt fyndmaterial. Vi måste bara vara medvetna om ett par saker.

Hade man valt att infoga ytterligare ett antal källkategorier hade man kunnat få en mera nyanserad bild, men också en mera svårtolkad bild med regionala mönster som gått in i varandra. Man hade också fått lägga ner betydligt mera arbete för att sammanställa källorna och tolka dem.

Till sist. Regionalitet är inte en spridningskarta och en spridningskarta är inget mål i sig. Innan vi börjar med regionala studier måste vi bestämma vad som skall ingå i regionaliteten och vi måste veta vad vi skall ha regionaliteten till. Frågeställningarna är absolut grundläggande.

Referenser

- 1 Nicklasson 1997.
- 2 Hansen 1987.
- 3 Jfr Hårdh 1976a; 1976b.
- 4 von Heijne 2004.
- 5 Madsen 1991 s. 228ff.
- 6 Andréén 1983.
- 7 Ringtved 1988.
- 8 Fabech & Ringtved 1995 s. 26ff.
- 9 Fabech 1993.
- 10 Ringtved 1999 s. 57ff.
- 11 Svanberg 2003 s. 139-154.
- 12 Jfr Anglert 1995; Skansjö 1997 s. 35f.
- 13 Helgesson 2002 s. 75f.
- 14 Jönsson & Pedersen 2003.
- 15 Riddersporre 1996; Nielsen 1984.
- 16 Campbell 1928.
- 17 Dahl 1942.
- 18 Fønnesbech-Sandberg 1991 fig. 8; Fabech & Ringtved 1995 s. 24ff.; Helgesson 2002 s. 156f.; Söderberg 2005 s. 329ff.
- 19 Harrison 1997.

- 20 Helgesson 2002 s. 47-73; Jensen 2004.
- 21 Callmer 1994.
- 22 Randsborg 1980 s. 167ff.
- 23 ibid. fig. 5.
- 24 Olesen 2000; Helgesson 2002 s. 204.
- 25 Jfr Olesen 2000.
- 26 Jfr Svanberg & Söderberg 1999 s. 44.
- 27 Randsborg 1980 s. 22.
- 28 ibid.
- 29 Jfr Roslund 2001.
- 30 Kelm 2000.
- 31 Randsborg 1980 s. 22; Staecker 1999 s. 358f.
- 32 Randsborg 1980 s. 27.
- 33 ibid. s. 30.
- 34 Randsborg 1980 s. 14; Svanberg 1999 s. 34f.
- 35 Jfr Hårdh 1976b s. 33ff.
- 36 Jfr Helgesson 2002; Söderberg 2005.
- 37 Helgesson 2002 s. 195.
- 38 Jfr Andréén 1983.

Litteratur

- Andréén, A.: Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 49, 1983.
- Anglert, M.: Kyrkor och herravälde. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 16, 1995.
- Callmer, J.: Trading Places, centres and Early Urban Sites. *Developments Around the Baltic and the North Sea in the Viking Age* (red. B. Ambrosiani, & H. Clarke). Birka Studies 3, Stockholm 1994.
- Campbell, Å.: *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*, Uppsala 1928.
- Dahl, S.: *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse och näringsgeografi före 1860*, Lund 1942.
- Fabech, C.: Skåne – et kulturelt og geografisk grænseland i ældre jernalder og i nutiden. *TOR* 25, 1993.
- Fabech, C. & J. Ringtved: Magtens geografi i Sydsandinavien – om kulturlandskap, produktion og bebyggelsemønster. *Produksjon og samfunn. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granvolden 7.-10. mai 1992* (red. Heid Gjøstein Resi). Varia 30, Universitetets Oldsaksamling, Oslo 1995.
- Fønnesbech-Sandberg, E.: Centralmagt, centre og periferi i Danmarks folkevandringstid. *Sentrum – Periferi. Sentra og sentrumdannelse; gjennom førhistorisk og historisk tid.* (red. B. Wik.), Trondheim 1991.

- Hansen, U. Lund.: Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas. *Nordiske Fortidsminder*, serie B bd. 10, 1987.
- Harrison, D.: Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid. »...gick Grendel att söka det höga huset...« *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder* (red. J. Callmer & E. Rosengren). Hallands Läns museers Skriftserie No 9 / GOTARC C. Arkeologiska skrifter No 17, Halmstad 1997.
- Heijne, C. von: *Särpräglat : Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130)*. Stockholm Studies in Archaeology 31, Stockholm 2004.
- Helgesson, B.: *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° No. 38, Lund 2002.
- Hårdh, B.: *Wikingertidliche Depotfunde aus Südschweden. Probleme und Analysen*. Acta Archaeologica Lundensia series terita in 8° minore nr. 6, Bonn/Lund 1976a.
- Hårdh, B.: *Wikingertidliche Depotfunde aus Südschweden. Katalog und Tafeln*. Acta Archaeologica Lundensia series prima in 4° nr. 6, Bonn/Lund 1976b.
- Jensen, J.: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid 400 e.Kr.-1050 e.Kr.*, København 2004.
- Jönsson, B. & E.A. Pedersen: Rönjningsröseområdet i Rydaholms socken, Finnveden, Småland. *Rönjningsröseområden på sydsvenska höglandet*. Arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar (red. M. Widgren). Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen nr 117, Stockholm 2003.
- Kelm, R.: *Mölleholmen. Eine slawische Inselsiedlung des 11. Jahrhunderts in Schonen, Südschweden*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series No. 74, Lund 2000.
- Madsen, H.J.: Vikingetidens keramik som historisk kilde. *Fra stamme til Stat i Danmark, 2. Høvedingesamfund og Kongemagt* (red. P. Mortensen & B.M. Rasmussen). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Viborg 1991.
- Nicklasson, P.: *Svärdet ligger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland*. Acta Archaeologica Lundensia series in 4° N° 22, Stockholm 1997.
- Nielsen, V.: Prehistoric field boundaries in Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 3, 1984, s. 135-163.
- Olesen, M.B.: Trelleborg eller ej? – om den skånske trelleborgs tilknytning til de danske ringborge. *Kuml* 2000, s. 91-112.
- Randsborg, Klavs: *Viking Age Denmark. The formation of a state*. London 1980.
- Riddersporre, M.: Kungsmarken. Ett landskapshistoriskt dokument. *Lunds Akademiska Golfklubb. Jubileumsskrift*, Lund 1996.
- Ringtved, J.: Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germantid. Tendenser i samfundsudviklingen. *KUML* 1986, Århus 1988.
- Ringtved, J. 1999. The geography of power: South Scandinavia before the Danish kingdom. *The making of kingdoms* (red. T. Dickinson & D. Griffiths). Anglo-saxon Studies in Archaeology and History 10, Oxford 1999.
- Roslund, M.: *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Vetenskaps societeten i Lund, Bjärnum 2001.
- Skansjö, S.: *Skånes historia*, Lund 1997.
- Staecker, J.: *Rex regum et dominus minorum. Die wikingertidlichen Kreuz- und Kreuzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 23, Stockholm 1999.
- Svanberg, F.: *I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series no 66, Lund 1999.
- Svanberg, F.: *Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No. 24, Malmö 2003.
- Svanberg, F. & B. Söderberg: Den vikingatida borgen i Borgeby. *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge I*, Malmö 1999.
- Söderberg, B.: *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar Skrifter No 62, Lund 2005.

Andra källor

FMIS Riksantikvarieämbetets informationssystem för forn- och kulturlämningar: www.raa.se.